

”Dic cur hic” – en kasuistisk forskningsetik

Martin Blok Johansen

Institut for Medier, Erkendelse og Formidling, Københavns Universitet
blok@via.dk

Når man går i gang med et forskningsprojekt, vil der typisk være nogle forskningsetiske problemstillinger, man skal forholde sig til. Det kan fx være, at man skal have indhentet informeret samtykkeerklæringer fra de deltagere, der skal være med, eller man skal have indhentet forskningsetiske tilladelser og godkendelser fra uafhængige instanser. Det er altså overvejelser, som typisk dukker op ved begyndelsen af et forskningsprojekt. Der kan efterfølgende være en risiko for, at man forsømmer refleksioner over emergierende etiske problemstillinger, og at forskningsetik således reduceres til, at man som forsker har underskrevet og overholdt nogle prædefinerede retningslinjer for god forskningspraksis. Sådanne retningslinjer er naturligvis særdeles vigtige. Men det er pointen i denne artikel, at de ikke kan stå alene. Forskningsetiske dilemmaer er et epistemologisk vilkår gennem hele forskningsprocessen, og de må således overvejes og genovervejes, forhandles og genforhandles gennem hele forskningsprocessen. Den form for forskningsetik, der følger bestemte på forhånd fastlagte retningslinjer, som typisk er formuleret i standardiserede, kontekstuaafhængige principper for god etisk adfærd, benævnes i artiklen procedural forskningsetik, mens en forskningsetik, der foretager en konkret og kontekstafhængig vurdering af de specifikke etiske problemstillinger og dilemmaer, som de viser sig i praksis gennem hele forskningsprocessen, benævnes kasuistisk forskningsetik. Distinktionen mellem disse to typer forskningsetik er udtryk for en teoretisk konstruktion, og de skal ikke betragtes som modsatrettede alternativer, men derimod som supplerende sider ved god forskningsetisk praksis. I artiklen diskuteres forholdet mellem dem for ad den vej at fremhæve enhver forskers pågående og kontinuerlige ansvar gennem hele forskningsprocessen.

Nøgleord: forskningsetik, procedural, kasuistisk, Leibniz

English summary: Dic cur hic – a casuistic research ethic

When embarking on a research project, researchers must customarily confront some ethical issues. To begin with, they may need informed consent from the participants, or research ethics permission and approval from an independent Research Ethics Committee. However, there is more involved than these legal requirements alone, for just complying with some pre-defined guidelines for good research practice is by no means enough. In fact, a number of ethical issues demanding thorough reflection may emerge during the research project. Far from being neglected, such questions deserve careful attention. Research ethical dilemmas are an epistemological condition throughout the whole research process, and must therefore be constantly considered and reviewed, negotiated and renegotiated. This article purports

to categorize the ethical issues likely to arise during the course of an investigation into two main types, namely procedural and casuistic. The kind of research ethics following certain pre-established guidelines, which are typically expressed in standardized, context-independent principles of good ethical behavior, will be labeled as procedural research ethics, while the type of research ethics ensuing from the analysis and contextual assessment of the specific dilemmas arising in practice in the particular situation studied, will be named casuistic research ethics. A distinction between these two types of research ethics reflects a theoretical construct. Both types should not be regarded as opposing alternatives, but as complementary aspects of good ethical research practices. This article discusses the relationship between the two types in order to highlight the researcher's ongoing and continuous responsibility throughout the research process.

Keywords: research ethics, procedural, casuistic, Leibniz

Tableau

Pludselig fik han et angstanfald midt i timen. Jeg sad bagest i den 9. klasse, jeg havde observeret i næsten tre måneder, og oplevede det på tættest hold. Jeg kendte ham efterhånden ret godt. Jeg havde interviewet ham flere gange, både i de formelle interviews i det lille lokale i forlængelse af lærerværelset, men også i uformelle situationer på biblioteket eller i skolegården. Det var ligesom hele klassen forstenede. Først var jeg slet ikke opmærksom på det. Det var først, da hans sidemand rejste sig og sagde: "Karin, der er et eller andet helt galt med Mikkel." Karin, der havde været klassens dansklærer siden 5. klasse, gik hurtigt hen til ham, mens hun sagde: "Hvad sker der, Mikkel?", "Jeg er så nervøs," blev han ved med at stamme, mens han rokkede frem og tilbage. "Jeg er så nervøs."

Dette er et praksisbillede fra et forskningsprojekt, jeg deltog i sidste år. Her opstod der – som der har gjort i stort set alle de projekter, jeg har været involveret i – en etisk afgørende situation. En ting er naturligvis, hvordan man i en sådan situation agerer som medmenneske – at man naturligt hjælper til på alle måder. En anden ting er, om man som forsker efterfølgende kan behandle situationen som empirisk materiale. Nu er eksemplet her måske så barskt, at man typisk vil afstå fra at drage nytte af det. Men i det konkrete projekt undersøgte jeg, hvordan skolelærere forholder sig til den modstand og de vanskeligheder og forhindringer, som de støder på i deres virke som lærere. Her var en konkret case, Karin og jeg kunne tage udgangspunkt i ved det førstkommende interview. Jeg havde indhentet informeret samtykke fra både hende og elevernes forældre, og jeg havde aftalt med eleverne, at jeg måtte bruge det, der dukkede op i forbindelse med timerne i klasseværelset. Men hvor og hvordan kunne jeg finde ud af, om det var etisk forsvarligt at udnytte det?

Jeg stod her i et spændingsfelt, hvor jeg både kunne drage nytte af nogle på forhånd formulerede retningslinjer, som jeg kunne relatere situationen til, men hvor sådanne retningslinjer samtidig måske ikke kunne stå alene. Hvor jeg altså samtidig havde brug for at kunne foretage en konkret vurdering af den specifikke situation, jeg stod i. Denne artikel er bygget op om dette spændingsfelt.

Indledning

I en artikel i tidsskriftet *Public Culture* reflekterer den amerikanske antropolog Arjun Appadurai over forskningsetikkens placering og rækkevidde. Han rejser bl.a. spørgsmålet om, hvorvidt der er en "sufficiently clear understanding of the research ethic in the academic world" (Appadurai 2000: 9). Spørgsmålet er altså ikke knyttet til forskelle mellem fx kvalitativ og kvantitativ forskning eller forskellige teoretiske eller metodiske tilgange, men til den akademiske verden som sådan. Appadurai kalder selv sine overvejelser en bevidst naiv, antropologisk refleksion og fremhæver i en sikkert lige så bevidst naiv, antropologisk jargon, at "it is so much part of the ground on which we stand and the air we breathe that it resists conscious scrutiny" (Appadurai 2000: 9).

I forlængelse af Appadurais overvejelser identificeres i denne artikel to forskellige forståelser af forskningsetik. Disse forståelser udelukker ikke hinanden og skal ikke betragtes som hinandens modsætninger, men derimod som supplerende. I artiklen diskuteres forholdet mellem dem for at den vej at fremhæve enhver forskers pågående og kontinuerlige ansvar gennem hele forskningsprocessen.

Forskning er en aktiv proces, som kræver stringens, gennemsigtighed og refleksion. Det betyder bl.a., som Jennifer Mason formulerer det, at forskere "should constantly take stock of their actions and their role in the research process and subject these to the same critical scrutiny as the rest of their data" (Mason 1996: 6). Overvejelser over de etiske problemstillinger, som forskningsprocessen rejser, kunne være udtryk for en sådan konstant tagen bestik af ens egen rolle. Man kunne løbende reflektere over, hvilke etiske problemstillinger eller dilemmaer der er forbundet med fx valg af forskningstema, deltagere, metoder, analysestrategier og teorier, og hvilke begrænsninger der er i udsigelseskraften. Overvejelser, som typisk dukker op på mange forskellige tidspunkter i forskningsprocessen, og hvor det er fælles for dem, at de også har etisk karakter. Ikke desto mindre lever sådanne etiske overvejelser ofte en stedmoderlig tilværelse i forskningsprojekter. Overvejelserne har typisk en appendiksal placering i et separat afsnit (Tjørnhøj-Thomsen & Hansen 2009: 226), hvor forskeren fortæller, at han har overholdt etiske retningslinjer i henhold til en bestemt institutionelt reguleret ordning. Der kan således være en risiko for, at forskeren reducerer forskningsetik til noget, der kan identificeres og formuleres i begyndelsen af et projekt og beskrives ved afslutningen af det, og at det dermed forsvinder til noget, der blot handler om at overholde et sæt af generelle retningslinjer, som fx indeholder sikring af anonymitet, indhentning af informeret samtykke og overholdelse af persondataloven.

Men er forskning ikke netop kendetegnet ved, at der opstår en lang række problemstillinger undervejs, der ikke var tænkt på ved projektets begyndelse? Kan man fx indhente informeret samtykke én gang for alle i begyndelsen af et projekt? Hvad hvis projektet ændrer sig undervejs? Hvis tematikken forrykker sig? Hvis der dukker andet op, man som forsker er nødt til at forfølge. Hvor meget information kan man i det hele taget give deltagerne, så man er sikker på, at de ved, hvad de har sagt ja til? Og hvis man formår at give dem så detaljerede informationer, at man må formode, at de ved, hvad de har sagt ja til, har det så indflydelse på den måde, de efterfølgende agerer på?

I teorien kan der være en fare for, at man som forsker associerer forskningsetik med en idealistisk tro på, at man på forhånd kan sikre sig, at man gør det rigtige; i praksis er det forbundet med svære valg, som det er mere end vanskeligt at give en apriorisk bestemmelse af.

En væsentlig pointe i denne artikel er således, at etiske dilemmaer er et epistemologisk vilkår gennem hele forskningsprocessen, og at man som forsker ikke kan reducere dem til, at man har overholdt nogle på forhånd udpegede retningslinjer. De må i stedet overvejes og genovervejes, forhandles og genforhandles. Dilemmaer er netop karakteriseret ved, at der er flere forskellige muligheder, som ikke kan realiseres samtidigt, og der må derfor løbende foretages valg, som er etisk reflekterede og begrundede. Det betyder, at man må respektere de etiske retningslinjer, der findes inden for ens eget forskningsområde, men det stiller samtidig krav til forskerens eget ansvar og moralske dømmekraft, hvor man må have mod til at tage beslutninger, som nogle gange afviger fra disse retningslinjer.

Den form for forskningsetik, der følger bestemte på forhånd fastlagte retningslinjer, vil jeg i det følgende benævne *procedural* forskningsetik. Det er en forskningsetik, som formuleres i standardiserede, kontekstuafhængige principper for god etisk adfærd, hvor der fx lægges vægt på at indhente informeret samtykke fra deltagerne og sikre dem fortrolighed og anonymitet, og hvor fx respekt, godgørelse og at undgå at skade nogen (nonmaleficence) fremhæves. Jeg vil efterfølgende diskutere en forskningsetik, der kan supplere den procedurale. Det er en forskningsetik, hvor der foretages en konkret og kontekstafhængig vurdering af de specifikke etiske problemstillinger og dilemmaer, som de viser sig i praksis gennem hele forskningsprocessen. Denne forskningsetik vil jeg med udgangspunkt i det latinske ord for 'tilfælde' benævne *kasuistisk* forskningsetik. Det er vigtigt at betone, at en distinktion mellem disse to typer forskningsetik er udtryk for en teoretisk konstruktion. I praksis kan der være en ganske nær sammenhæng mellem dem, og de skal således ikke betragtes som oppositionelle, men derimod som to sider af forskningsetisk praksis, der kan berige og understøtte hinanden.

Der kan imidlertid være en risiko for, at man som forsker negligerer det kasuistiske, med henvisning til at det procedurale er efterkommet. Altså, at man ignorerer eller bagatelliserer problemstillinger i den konkrete forskningspraksis med henvisning til, at man allerede har opfyldt nogle på forhånd udpegede retningslinjer. Dette er ikke en vurdering, jeg står alene med. I nyere forskningslitteratur om forskningsetik findes således en omsiggribende opfordring til, at man som forsker ikke frasiger sig fortløbende forskningsetiske overvejelser med henvisning til, at forskningsprojektet er forhåndsgodkendt. Denne nyere forskningslitteratur udfoldes senere i artiklen, ligesom *procedural* og *kasuistisk* forskningsetik bliver det.

Dispositionen for artiklen er, at jeg i det følgende afsnit vil gøre rede for de søge- og analysestrategier, som ligger til grund for min undersøgelse. Derefter følger et afsnit om forskningsetikkens tilblivelse, der har til hensigt at give et kort rids af de historiske forudsætninger, forskningsetikken hviler på. Så følger et afsnit, hvor jeg udfolder og analyserer den *procedurale* forskningsetik. Dernæst et afsnit med en oversigt over nogle af de mere eller mindre berettigede indsigelser, der har været fremsat mod den *procedurale* forsk-

ningsetik. Derefter et afsnit, hvor en kasuistisk forskningsetik udfoldes og diskuteres, inden artiklen afrundes med nogle foreløbige konklusioner og en påpegning af de begrænsninger, som disse konklusioner skal ses i lyset af.²

Søge- og analysestrategier

Jeg vil i artiklen ofte anvende eksempler, som bygger på data indsamlet i forskellige forsknings- og udviklingsprojekter, jeg har deltaget i. Men selve undersøgelsen betragter jeg som et teoretisk udredningsarbejde, hvor empirien således mest bygger på forskningslitteratur om forskningsetik. I dette afsnit vil jeg kort redegøre for de søge- og analysestrategier, jeg har brugt i forbindelse med min undersøgelse. Undersøgelsen er afviklet i tre faser: 1) udarbejdelse af søgeprotokol, 2) litteratursøgning, 3) udvælgelse og kritisk gennemgang og analyse af litteratur.

I min litteratursøgningsproces har jeg udarbejdet en søgeprotokol med henblik på at tydeliggøre og strukturere den proces, der har været nødvendig for at indsamle relevant information inden for et forholdsvis afgrænset område, og som har ført frem til den litteratur, jeg har analyseret (OUH 2007). Søgeprotokollen har på den måde afstukket en logisk rækkefølge for trinene i min litteratursøgningsproces og har samtidig udgjort grundlaget for min søgnings potentielle repeterbarhed. Protokollen har indeholdt søgestrategi med valg af databaser, søgeord, søgeperiode og sproglig afgrænsning, angivelse af eksklusions- og inklusionskriterier og endvidere en strategi for udvælgelse og kritisk gennemgang af den litteratur, jeg har fundet frem til. Med henblik på at undersøge et bredt udsnit af den internationale forståelse af forskningsetik, men samtidig afgrænse udbuddet, har jeg begrænset min søgning til ebsco-databasen *ERIC* (Education Resources Information Center), som indeholder international forskningslitteratur om emner inden for pædagogik, psykologi, sociologi, medicin, sygepleje, fysiologi, ernæring, psykiatri og antropologi. Jeg har lavet en fritekstsøgning på frasen "research ethics" i perioden 1984–2014 og udelukkende på artikler, der har været gennem peer review. Det har givet mig i alt 193 artikler. Med henblik på at supplere undersøgelsen med et udsnit af den skandinaviske forståelse af forskningsetik har jeg endvidere søgt på 'forskningsetik' og 'forskningsetikk' i databasen idunn.no, hvilket har givet i alt 127 artikler. Jeg har herefter gennemlæst abstractet for disse 320 artikler og vurderet dem i forhold til gentagne citeringer af den samme forståelse af forskningsetik. De artikler, jeg fandt mest brugbare, er i litteraturlisten markeret med en stjerne (*) og har dannet grundlag for denne artikels pointer – hvilket ikke betyder, at pointer fra andre artikler ikke er medtaget. Derudover har jeg med henblik på overblik konsulteret tre grundbøger om forskningsetik: Ian Gregorys *Ethics in Research*, Jacob Dahl Rendtorffs *Videnskabsetik* og C. Neal Stewarts *Research ethics for scientists*, ligesom jeg med henblik på konstruktionen af min egen forståelse har anvendt artikler og bøger, som ikke nødvendigvis relaterer sig direkte til forskningsetik.

Forskningsetikkens tilblivelse

Etymologisk kan *etik* knyttes til såvel 'sædvane' som 'karakter' (Annas 2001). *Ethos* kan ifølge Aristoteles' nikomacheiske etik netop knyttes til sædvanernes formning af menneskets karakter (Aristoteles 1995: 32–33). Etik relaterer sig på den måde til både mennesket selv og den kultur og socialitet, som er med til at forme det. Det kommer også til udtryk i forskningsetikken, hvor almenetiske begreber, som fx ansvar, dømmekraft og moral, spiller en naturlig rolle.

Forskningsetik bliver typisk betragtet som en samlebetegnelse for de etiske værdier, normer, retningslinjer og institutionelle ordninger, som regulerer forskning (Madsen 2011: 178). Den har sin oprindelse inden for biomedicin, hvor der skulle tages hensyn til forsøgspersoner i medicinske eksperimenter, men har siden 1960'erne også spillet en væsentlig rolle inden for humanistisk og socialvidenskabelig forskning (cf. Orb, Eisenhauer & Wynaden 2001). Udgangspunktet og begrundelsen for forskningsetiske overvejelser er først og fremmest at undgå, at deltagere i forskningsprojekter lider nogen former for fysisk eller psykisk overlast ved at deltage. Forskningslitteraturen om forskningsetik er nemlig fyldt med chokerende eksempler på massive krænkelse af menneskerettigheder i videnskabens navn, som – blot for at nævne et par enkelte – *The Tuskegee Syphilis Experiment* (1932–1972), hvor mere end 400 mænd smittet med syfilis forblev ubehandledede, så man kunne undersøge langtidsvirkningerne af sygdommen (Shamoo & Resnik 2009; Caplan 1992), eller DES-forsøgene (1950–1952), hvor flere hundrede gravide kvinder fik et syntetisk østrogentilskud (*diethylstilbestrol*) uden at vide det, og hvor hovedparten af dem efterfølgende fik børn med ekstrem høj forekomst af medfødte abnormaliteter og markant øget risiko for at udvikle cancer (Dutton 1988; Capron 1989). Den mest gentagne begrundelse for gennemgribende forskningsetiske refleksioner er imidlertid processen mod de læger, som under 2. verdenskrig udførte rædselsvækkende forsøg med mennesker interneret i de nazistiske koncentrationslejre. Denne proces udgør et internationalt referencepunkt for de efterfølgende udmøntninger af formaliseret videnskabetik (cf. Zion, Gillam & Loff 2000). Efter processen udfærdiges således *The Nuremberg Code*, som indeholder 10 principper for forskningsetik, og nogle år senere følger *the World Medical Association's Declaration of Helsinki* (1964), som indeholder 32 principper ordnet i tre afsnit.

Der er imidlertid adskillige andre hensyn at tage end blot de relateret til den biomedicinske forskning, når mennesker bliver gjort til genstand for forskning (Collin 2011: 755). Det kunne fx være hensyn til deltagerens anonymitet og fortrolighed i omgangen med og anvendelsen af data. I 1974 vedtager UNESCO således en række vejledende retningslinjer for general forskningsetik, og herefter begynder der at dukke nationale retningslinjer op, som typisk er modelleret over ovennævnte Helsinki-deklaration. Hensigten med disse retningslinjer er dobbelt: dels at fremhæve, at samfundet skal respektere forskningens frihed og autonomi, og dels at fremhæve, at forskere skal være bevidste om deres moralske og menneskelige ansvar (Rendtorff 2011: 12).

I det følgende afsnit vil jeg diskutere den type forskningsetik, som de ovennævnte deklamationer er eksempler på, nemlig procedural forskningsetik. Jeg vil pege på det uomgængelige i den procedurale forskningsetik, men samtidig fremhæve, at den som vist her-

over ofte tager udgangspunkt i klinisk forskning, der efterfølgende bliver lagt til grund for andre fagområder og praksisser, der ikke har samme historik eller praksis, og hvor der ikke tages udgangspunkt i konkrete problemstillinger. Jeg vil samtidig – med afsæt i ’informeret samtykke’ som eksempel – påpege, at måden, forskeren forvalter den procedurale forskningsetik på, kan komme til at skjule den kompleksitet og usikkerhed, der typisk er til stede i forskningsprocessen.

Procedural forskningsetik

Procedural forskningsetik formuleres typisk i nogle retningslinjer, der tager udgangspunkt i forskellige adfærdskodekser, som fx ”professional codes” (Thomson 2002; Chisholm & Askham 2006), ”professional ethics” (Gould 2003: 41ff; Samaras 2011: 147) eller ”ethics of conduct” (Aitken 2003: 312; Wolgemuth & Donohue 2006: 1023). Den bagvedliggende tanke er, at mange af de udfordringer, som knytter sig til forskning, kan imødekommes ved brugen af etiske retningslinjer. I tilfælde som fx de tidligere nævnte Tuskegee-eksperimenter og DES-forsøg viser det sig netop, at forskeren ikke altid selv besidder en nødvendig moralske dømmekraft. For at forhindre, at lignende sager gentager sig, formulerer man derfor nogle formelle retningslinjer, som fx betoner, at deltagerne skal informeres om forskningsprojektets tematik og formål, og at man skal sikre sig deres informerede samtykke og sikre dem anonymitet. Disse retningslinjer kan have forskellig karakter, men formuleres typisk som fx ”five key ethical principles” (Halai 2006) eller ”three principles of respect” (Aluwihare-Samaranayake 2012: 64). Det kan også være en lang række af retningslinjer, hvor det umiddelbart kan være vanskeligt at vurdere, hvornår man helt konkret minimerer, øger eller sikrer, at man gør som foreskrevet: ”Guidelines and principles are set with a view to protect participants and researchers, minimize harm, increase the sum of good, assure trust, ensure research integrity, satisfy organizational and professional demands, and cope with new and challenging problems from concern to conduct” (Denzin & Giardina 2007). Typisk er også en slags tjeklister med termer eller principper om ”autonomy, confidentiality, respect, beneficence, nonmaleficence, and justice” (Mauthner & Birch 2002).

Respekten for sådanne retningslinjer er en stor og vigtig del af det at udarbejde et forskningsprojekt, og selvom det ikke er meningen, at retningslinjerne skal løse de uforudsete og vanskelige situationer, der kan opstå i løbet af processen, kan de stadig være til stor hjælp, hvis man også undervejs og i situationen forholder sig reflekteret til dem. Retningslinjer kan således konkret fungere som en påmindelse om at være opmærksom på de hensyn, der skal tages undervejs i et forskningsprojekt. Men samtidig kan der være en fare for, at man som forsker tror, at en tilslutning til nogle generelle retningslinjer med nødvendighed vil føre til en etisk forskningspraksis. Det vil sige, at man opfatter retningslinjerne som generiske, og at man dermed reducerer forskningsetiske overvejelser til prædefinerede regler og adfærdskodekser, der er gældende og dækkende for alle typer af forskningsaktiviteter og inden for alle fagområder. God forskningsetik vil på den måde blive identisk med et kontekstafhængigt regelsæt, der er snævert knyttet til noget, man

på forhånd kan og skal sikre sig, og ikke en forskningsetik, der tager udgangspunkt i problemstillinger, som de viser sig i den konkrete praksis, man forsker i.

Det betyder naturligvis ikke, at man kan underkende procedurale etiske retningslinjer, og selvsagt heller ikke, at man skal undlade at udvise respekt og ansvarlighed i forskningsprocessen. Men det betyder, at en procedural tilgang til forskningsetik ikke bør stå alene, og at der kan være visse udfordringer knyttet til den.

Hvis man kigger på kravet om at indhente 'informeret samtykke' som et eksempel på en generel anvisning, så er det oprindeligt en juridisk term, der blev indført i sundhedsvesenet i midten af det 20. århundrede. Her handler den om, at lægen skal give patienten alle de informationer, som patienten har brug for, og patienten herefter skal give samtykke om, at han er informeret, og at behandlingen må udføres (LBK nr. 913: *Sundhedsloven*; kap. 4–6; se også Helsinki-deklarationen §22-26). Senere bliver termen anvendt i fx antropologisk og etnografisk forskning, hvor det – som i den biomedicinske forskning – overordnet handler om at tage hensyn til de mennesker, der deltager i videnskabelige undersøgelser.

Spørgsmålet er som tidligere nævnt, om man overhovedet kan informere så detaljeret om et forskningsprojekt, at man er sikker på, at deltagerne ved, hvad de giver samtykke til. På den måde kan 'informeret samtykke' komme til at have en kontraintentionel karakter, fordi det prætenderes, at forsker og deltager har samme forståelse af projektets formål, tilgange og implikationer, og således skabe unødvendige spændinger senere i projektet. Men spørgsmålet er i lige så høj grad, hvad det har af konsekvenser for et forskningsprojekts troværdighed og udsigelseskraft, at deltagerne kender til detaljer i fx forskningsspørgsmålet og undersøgelsesdesignet. Handler deltagerne på samme måde, hvis de i detaljer kender til forskningsprojektets tematikker? Kan det ikke påvirke deltagerens måde at agere på, og hvor efterlader det projektets mulighed for at drage plausible konklusioner (i hvert fald hvis ikke disse risici diskuteres). Jeg havde på et tidspunkt et projekt i to danske folkeskoleklasser, hvor jeg undersøgte, hvilke potentialer vanskeligheder kunne have for læring (Johansen 2011). Her indhentede jeg i begyndelsen informeret samtykke, lovede dem fortrolighed og anonymitet, og jeg informerede i detaljer om projektets tese om, at der i folkeskolen var en tendens til at kompleksitetsreducere og facilitere, og at der måske kunne være et potentiale i at skabe rammer for, at vanskeligheder kunne udnyttes i undervisningen. Efterfølgende var der ingen grænser for, hvor mange vanskeligheder lærerne indlagde for deres elever. Hermed naturligvis ikke sagt, at informeret samtykke altid vil være anfægteligt, og man kunne sagtens forestille sig, at der også her blev opstillet relevante retningslinjer, der fx fastslog, at hvis et forskningsprojekt ændrer karakter, skal et informeret samtykke genindhentes. Problemstillingen er således langt fra entydig.

Det væsentlige er her, at procedurale retningslinjer for forskningsetik ikke kan overføres ukritisk fra en forskningspraksis til en anden, og samtidig at de ikke bør stå alene. Der kan være en risiko for, at de bliver omsat til et mekanisk forhold til forskningsetik, hvor det blot handler om at få vinget af, så man efterfølgende kan dokumentere, at man har indhentet informeret samtykke, anonymiseret deltagerens navne og sikret dem fortrolighed. Der kan endvidere være en risiko for, at de forskningsetiske problematikker,

som givetvis dukker op i løbet af forskningsprojektet, men som man ikke på forhånd har kunnet udpege, og som derfor ikke er medtænkt i planlægningen, bliver negligeret eller bagatelliseret. Der kan således samlet set være en risiko for, at formaliserede retningslinjer på et mikroetisk niveau kommer til at tilsløre den usikkerhed og uforudsigelighed, der typisk er til stede i forskningsprocessen, mens der på et makroetisk niveau kan være en risiko for, at de hæmmer kreativ eller eksplorativ forskning, fordi de er udtryk for en konservativ og standardiseret forståelse af, hvad god forskningsetik indebærer (Brinkmann 2010: 433; Lincoln 2005: 165–181).³

Nye rammer for forskningsetik

Som nævnt i indledningen har der været en så omsiggribende skepsis overfor, at man alene henholder sig til prædefinerede retningslinjer, når man udfører et forskningsprojekt, at man har talt om ”the new Research Ethics Framework” indenfor forskningsetikken (Webster et al. 2004). Her har der været italesat en tiltagende kritik over forskningsetiske retningslinjer, der betragtes som utilstrækkelige. Kritikken retter sig mod at betragte forskningsetik som dekontekstualiseret, men rummer derudover en lang række forskellige perspektiver, som jeg i det følgende vil undersøge lidt nærmere. Undersøgelsen udgør på ingen måde en fuldstændig og systematisk kortlægning af den samlede forskningslitteratur på området, men den tilbyder et vidensoverblik over en række af de indsigelser, der rejses.

Orb, Eisenhauer og Wynaden (2001) er nogle af de første til at fremhæve, at forskningsetiske retningslinjer ikke med nødvendighed sikrer et etisk forsvarligt forskningsprojekt, hvilket er på linje med Ramcharan og Cutcliffe (2001), som endvidere betoner, at det kan være vanskeligt at forholde sig til sådanne retningslinjer forud for et projekts gennemførelse. Haimes (2002) pointerer, at forskningsetiske overvejelser bør tage udgangspunkt i ”the embodied reality” og ”the lived experiences”, som opstår mellem forsker og deltagere (se også Ajana 2008). Dette kan genfindes hos Popke (2003), som endvidere introducerer ”relational ethics” forstået som en etik, der betoner *intersubjektivitet* og *forbundethed*. Guillemin og Gilliam (2004) argumenterer for, at den forskningsetiske praksis bør knyttes til begrebet *refleksivitet*, mens Redwood (2005) mere radikalt hævder, at forskningsetiske retningslinjer forarmer forskningsprocessen, fordi alternative tilgange til forskningsetik bliver undergravet i en sådan grad, at det generelt vanskeliggør partcipatoriske undersøgelser. Redwood og Todres (2006) pointerer, at det er nødvendigt med helt nye ord, hvis en ny forskningsetisk tilgang skal kunne fungere, og de byder selv ind med *ansvar* og *omsorg* knyttet til det, de kalder ”ethical imagination”. Med udgangspunkt i Aristoteles’ etik bruger Schwandt (2007) begrebet *phronesis* til at tale om god moral i forskningsprocessen, mens Skovdal og Abebe er fortalere for, at forskningsetik foregår som en dialog med deltagerne og som en måde at bygge bro mellem lokale og globale forskningsetiske forståelser på (Skovdal & Abebe 2012). Herhjemme har Svend Brinkmann påpeget, at forskningsetikkens retningslinjer måske snarere skal erstattes af nogle tommelfingerregler, der ikke er endegyldige, men som i stedet kan fungere som en slags

huskeliste (Brinkmann 2010; tillige Brinkmann & Kvale 2005). Indenfor moderne antropologi kan der identificeres en lignende kritik, hvor der i stedet argumenteres for en "emergent ethics" (Pels 1999: 114), som er forankret og indlejret i forskningens sociale praksisser (Sørensen 2009: 57–58; Meskell & Pels 2005: 1–26; Højbjerg 2003: 315; Tjørnhøj-Thomsen 2003: 104). I Kirsten Hastrups antologi *Mellem Mennesker* om antropologisk forskningsetik fokuseres netop på at vise, hvordan de etiske problemstillinger udspringer af konkrete udfordringer og dilemmaer i konkrete projekter (Hastrup 2009). Derudover kunne man finde mere eller mindre eksplicite problematiseringer af formaliserede forskningsetiske retningslinjer hos en række andre forskere allerede i 1990'erne (cf. fx Field & Morse 1992; Mason 1996; Campbell & Shapiro 1999).

Ovennævnte kan samlet set betragtes som en kritik af forskningsetiske retningslinjer, når de dekontekstualiseres. Pointen er, at sådanne retningslinjer givetvis ikke kan indfange den kompleksitet, der er i praksis, og at de derfor kun meget sjældent kan bruges til at sige noget om, hvad der måtte være det mest hensigtsmæssige at gøre i en konkret og specifik situation (Miller & Boulton 2007). Indvendingerne går således på, at retningslinjer kan opfattes som generelle, og at forskeren derfor alene henholder sig til dem i begyndelsen af forskningsprojektet, når der skal udarbejdes forskningsdesign og indhentes forskningsetiske tilladelser, eller i afslutningen, når projektet skal formidles.

Det, der skal trækkes frem og gøres til genstand for analyse og videreudvikling i det kommende afsnit, er således, at en procedural forskningsetik ikke bør stå alene. Den skal suppleres af forskningsetiske overvejelser, som har udgangspunkt i det kontinuerlige ansvar, som forskeren også har undervejs i forskningsprojektet.

Den forståelse af forskningsetik, der formuleres i det følgende, trækker på disse ovennævnte betragtninger. Forståelsen søger imidlertid også inspiration i den tyske filosof G.W. Leibniz' etik, som den fremtræder i *Philosophische Schriften* (Leibniz 1962: 168–211), og i den udlægning af Leibniz' etik, som formuleres af den belgiske filosof Isabelle Stengers (Stengers 2005, 2008, 2009). Det gør den, fordi Stengers og Leibniz tilbyder en forståelse af etik, som tager udgangspunkt i det forhold, at enhver praksis er forskellig fra andre praksisser og må afgrænses ud fra den måde, den adskiller sig fra disse andre praksisser. I det følgende afsnit vil jeg således analysere og diskutere det, jeg forstår og benævner som *kasuistisk forskningsetik*. I og med, at jeg giver den prædikatet *kasuistisk*, kommer jeg ikke udenom den tradition og historie, som kasuistikken har rødder i. Derfor søger jeg ligeledes inspiration hos de to professorer i etik, Stephen E. Toulmin og Albert R. Jonson, specielt deres banebrydende bog *The Abuse of Casuistry*.

Kasuistisk forskningsetik

Ved kasuistisk forskningsetik forstår jeg en forskningsetik, som tager udgangspunkt i tilfældet, hændelsen eller situationen (etymologisk kommer det af det latinske *casus*, som betyder 'tilfælde'). Det er en forskningsetik, som ikke søger prædefinerede retningslinjer, men i stedet er knyttet til de konkrete situationer, som de etiske problemstillinger optræder i. Med begrebet *kasuistik* trækkes der i første omgang på den etymologiske betydning

af ordet. Det gøres imidlertid uden at underkende begrebets historiske rødder og dets tilknytning til den jesuitiske moralteologi, hvor læren var, at ethvert moralsk princip skulle modificeres efter situationen.

I *The Abuse of Casuistry* rehabiliterer Jonsen og Toulmin kasuistikken, efter den har været i miskredit siden midten af det syttende århundrede (Jonsen & Toulmin 1988; Jonsen 1995: 237–251). Afsættet for dem er Aristoteles' distinktion mellem *fronesis* og *episteme*. Derudfra konstruerer de en tredeling, hvor de (1) skelner mellem praktisk viden og teoretisk-videnskabelig viden, (2) betoner, at forskellige områder derfor har deres egne metoder til at nå frem til gyldige konklusioner, og at der derfor (3) skal tages udgangspunkt i konkrete hændelser, når der skal argumenteres (Jonsen & Toulmin 1988; cf. tillige Lindström 2012; Johansen & Frederiksen 2012). For Jonsen og Toulmin er kasuistisk etik ensbetydende med at argumentere ud fra praktiske hændelser i stedet for at tage udgangspunkt i teoretiske principper. Hvert argument vurderes således ud fra hvert enkelt tilfælde, situation og hændelse, og alligevel altid samtidig med at disse ikke står alene, men analyseres sammen med paradigmatisk hændelser.

I det følgende formulerer jeg mine overvejelser og præsenterer min forståelse af kasuistisk forskningsetik. Det er ikke en tilsidesættelse af den procedurale eller af de gængse principper for god forskningsskik, men en argumentation for ikke at negligere de forskningsetiske problemstillinger, som findes i tilfældet, hændelsen, situationen. Det væsentlige er her, at en henholden sig til procedurale retningslinjer ikke må overtrumfe en kritisk, partikularistisk vurdering af de konkrete situationer, hvor der opstår etiske problemstillinger i forskningsprocessen.

De øjeblikke i forskningsprocessen, hvor en bestemt tilgang vælges eller fravælges, eller hvor der træffes vigtige beslutninger, omtaler Marilys Guillemain og Lynn Gillam som "ethically important moments" (2004: 261–280; tillige Guillemain & Gillam 2006).⁴ Guillemain og Gillam nævner et eksempel, hvor en kvinde i forbindelse med et forskningsprojekt om hjertelidelser pludselig fortæller interviewer, at hun lige har fundet ud af, at hendes mand har misbrugt deres datter, siden datteren var barn (2004: 264–265). Skal interviewer nu bryde den lovede fortrolighed for at forhindre fortsat misbrug af datteren? Det er et etisk vigtigt øjeblik, hvor det valg, der træffes, får meget store konsekvenser. I sådanne øjeblikke handler det om at udvise reflektiv årvågenhed og erkende, at der er situationer, hvor der ikke kan søges hjælp i præformulerede retningslinjer. Tine Tjørnhøj-Thomsen og Helle Ploug Hansen har meget præcist peget på, at man ikke kan udarbejde en apriorisk bestemmelse af det etiske (Tjørnhøj-Thomsen & Hansen 2009: 227). Bestemmelsen af det etiske er under tilblivelse, og den er til vedvarende forhandling og genforhandling mellem forskere og deltagere i forskningsprocessen. Det peger netop på, at forskningsetik ikke alene kan betragtes som et vedhæng, der kan afdækkes, klargøres og implementeres én gang for alle, men at den er indlejret i hele forskningsprojektet – fra de indledende overvejelser om tema og problemstilling til de afsluttende omformidling.

Det vil sige, at man som forsker må overveje, hvordan man fortløbende og gennemgribende kan arbejde etisk undervejs i forskningsprojektet. Hvis vi på ny tager udgangspunkt i kravet om at indhente 'informeret samtykke', så betyder det, at det ikke kan betragtes som en engangsforeteelse. Der dukker typisk nye problemstillinger og udfor-

dringer op undervejs, som forskeren må forholde sig til, og som ikke nødvendigvis er identisk med de problemstillinger og udfordringer, som deltagerne har givet samtykke til i begyndelsen af projektet. 'Informeret samtykke' har på den måde en pastøs karakter, hvor man vedvarende må reflektere over, hvordan samtykket kan genindhentes i alle projektets faser. I det forskningsprojekt, som danner grundlaget for indledningens tableau, har jeg i begyndelsen af projektet indhentet informeret samtykke hos læreren Karin og de deltagende elever og deres forældre, og jeg har lovet alle fortrolighed og anonymitet. Undervejs – og kulminerende med Mikkels angstanfald – bliver jeg imidlertid opmærksom på, at jeg langt fra kan henholde mig til dette alene. Der findes i det interview med Karin, som følger efter Mikkels sammenbrud, en lang sekvens, hvor vi sammen diskuterer, hvordan vi skal reagere, hvad der har ændret sig, og hvordan vi kommer videre. Vi overvejer fx, om der kan stå kamera i klassen, om Mikkel skal fritages for interviews, om interviews og observationer generelt skal indstilles – og på den måde om forskningsprojektet kan have nogen som helst indflydelse på Mikkels sammenbrud. Pointen med dette er ikke, at det er en specielt etisk måde at agere på, og det kan faktisk fungere som et incitament for procedurale retningslinjer, hvor der dels opstilles en regel, der hedder, at hver gang et projekt ændrer karakter, skal det informerede samtykke genforhandles, og dels en formuleret afklaring om, hvem der kan kontaktes i kritiske situationer. Men samtidig er hændelsen med Mikkel og de efterfølgende diskussioner om den med til at tydeliggøre, at i det øjeblik, vi træder ind i et projekt, hvor vi har med mennesker at gøre, har vi altid allerede bevæget os væk fra en forskningsetik, hvor på forhånd udpegede retningslinjer kan stå alene.

Spørgsmålet om, hvordan en kasuistisk forskningsetik kan praktiseres, bliver derfor stadig mere påtrængende. Som tilfældet er i en kasuistisk forskningsetik, må det også være i eksemplet, som jeg giver herunder: Den skal tilpasses det enkelte konkrete forskningsprojekt. Det er således langt fra givet, at denne forskningsetik er applikabel på andre forskningsprojekter. Med en formodning om, at der ikke desto mindre kan bruges elementer fra idéen i den, og en forhåbning om, at der efterfølgende kan konstrueres nye eller modificerede kasuistiske forskningsetikker, skal den derfor blot tages som det eksempel, den er.

I artiklen "Introductory notes on an ecology of practices" præsenterer den belgiske filosof Isabelle Stengers begrebet praksisøkologi forstået som det, at "no practice [can] be defined as like any other" (Stengers 2005: 184). Stengers skriver uddybende at "approaching a practice then means approaching it as it diverges, that is, feeling its borders" (Stengers 2005: 184). Med det mener Stengers, at enhver praksis er forskellig fra andre praksisser og må afgrænses og defineres ud fra den måde, den adskiller sig fra disse andre praksisser på. I både denne artikel og i et senere antologikapitel (Stengers 2008: 28–44) henviser Stengers til den tyske filosof G.W. Leibniz' etik. Leibniz skriver i *Philosophische Schriften* (Leibniz 1962: 196), at hans eneste etiske råd er "dic cur hic", som bedst kan oversættes til: "Sig, hvorfor du er her" med bibetydninger i retningen af: Sig, hvorfor du siger og gør det, du siger og gør, og hvorfor du siger og gør det nu og her og ikke på andre tidspunkter og steder. Det betyder naturligvis ikke, at man besidder en privilegeret førsteret til at definere situationen, eller at man nøjagtigt kan gøre rede for ens bevæggrunde. Men

det betyder, at man må nøgengøre den videnskabelige proces, fordi der ikke længere er noget, man kan gemme sig bag. Leibniz' råd er på den måde et meget stærkt forsknings-etisk imperativ. I *Thinking with Deleuze and Whitehead* argumenterer Stengers netop for, at Leibniz' råd efterlader forskeren med et stort ansvar, fordi *dic cur hic* betyder, at man ikke kan forlade sig på almene begrundelser, som fx generelle etiske retningslinjer (Stengers 2008: 29). Det handler altså om, at man som forsker ikke blot påberåber sig nogle generelle retningslinjer, som giver institutionel rygdækning til at handle på en bestemt måde. Hvilken relevans har fx fortrolighed og anonymitet, hvis man har et forskningsprojekt, der handler om minoriteter, der gerne vil høres, hvis man ud fra et misforstået etisk hensyn bringer dem til tavshed? Det handler derfor om altid at medtænke den konkrete situation, og her kan *dic cur hic* være en brugbar tilføjelse. Sig, hvorfor du gør, som du gør, og gør det så tydeligt, som du kan. Det handler altså om detaljeret at synliggøre de valg, man har truffet. *Dic cur hic* indeholder på den måde også en selvdestabiliserende refleksiv blotlæggelse af det sted, hvorfra man taler og handler. En selvdestabiliserende refleksion over, hvorfor man er involveret i dette projekt på dette tidspunkt med disse forsknings-spørgsmål og analysestrategiske blikke, og ad den vej en selvdestabiliserende refleksion over, på hvilken måde man selv er en væsentlig aktiv medskaber af det felt, man undersøger.

En kasuistisk forskningsetik tager altså udgangspunkt i konkrete hændelser, som de optræder konkret i løbet af forskningsprocessen. På den måde kan der ikke opstilles nogle standardiserede principper for den, hvilket også blot ville være udtryk for en ny type procedural forskningsetik, som jo præcist er det, jeg i denne artikel har forsøgt at udarbejde et supplement til. Men der kan opstilles forslag til en mulig fremgangsmåde, som imidlertid altid skal være afrundet af og indlejret i den kontekst, et forskningsprojekt indgår i.

En mulig fremgangsmåde på en kasuistisk forskningsetik kunne se således ud:⁵

- 1 Case-fremstilling
- 2 Paradigmatiske cases
- 3 Analoge slutninger
- 4 Løsningsforslag

Indledningsvis må man lave en *case-fremstilling*, der fx siger noget om, hvem der er de implicerede parter, hvad der sker, hvornår, hvor og eventuelt hvorfor. Alt det skal være så beskrivende og nøgternt som muligt. Så udarbejder man nogle *paradigmatiske cases*, som man bagefter kan sammenligne med den konkrete case, man står i. Disse kan være aktuelle, empiriske cases lige så vel som teoretisk konstruerede. Man vil typisk ikke kunne finde en helt ideel case, uden at den på en eller anden måde ændres, så det handler i lige så høj grad om at genfremkalde sig nogle cases, der ligner den, man står i, og som efterfølgende kan bruges til sammenligning. I denne sammenligning skabes *analoge slutninger*, hvor man analyserer forskelle og ligheder mellem det, man står i, og de cases, man sammenligner med. På den baggrund når man afslutningsvis frem til det *løsningsforslag*, der fremstår bedst ud fra den samlede analyse, man har udarbejdet.

En sådan forskningsetisk fremgangsmåde kan og skal ikke foretages først eller undervejs eller sidst, men først og undervejs og sidst. Det er her, *dic cur hic* bliver det feltråb, der skal gennemsyre samtlige projektfaser. Sig, hvorfor du gør, som du gør. Nøgens gør processen, og begrund de valg, du træffer. Dermed kan man – med en justering af en anden Leibniz-formulering – komme frem til den bedste af alle løsninger.

Afslutning

Hensigten med denne artikel har været at tilbyde et supplement til de etiske retningslinjer, som i artiklen benævnes procedurale. Hovedindvendingen overfor procedural forskningsetik handler om, at hverken forskere eller deltagere på forhånd kan vide, hvilke etiske dilemmaer eller problemstillinger der dukker op i løbet af forskningsprocessen, og at det derfor er hensigtsmæssigt at tilføje en forskningsetik, der også medtænker problemstillinger, som opstår undervejs i forskningsprocessen. Ordet 'retningslinje' er netop et udtryk for, at man lægger en linje, hvorefter man følger den retning, som linjen udstikker. Men problemet med en sådan forskningsetisk retningslinje er, at man ikke på forhånd kan vide, hvilken retning forskningsprocessen tager, og når man som forsker og deltager ikke ved, hvordan forskningsprocessen kommer til at forløbe, er det vanskeligt alene at henholde sig til den type præformuleret forskningsetik, som de procedurale er udtryk for.

Det betyder naturligvis ikke, at der er forskningsetisk amnesti. Tværtimod betyder det, at der netop kan være grund til at forholde sig åbent overfor alle de dilemmaer, modsigelser og vanskeligheder, der vil opstå i løbet af forskningsprocessen, og samtidig være detaljeret i beskrivelsen af dem i formidlingsfasen. Her vil en procedural forskningsetik kunne suppleres af en kasuistisk, hvor overvejelserne gøres kontinuerligt og pågående undervejs i hele forskningsprocessen.

Jeg har i artiklen ofte brugt 'informeret samtykke' som eksempel. Men det samme gælder for fx fortrolighedsfordringen og kravet om at anonymisere. Der kan være situationer, hvor det måske vil være mere etisk at undlade at anonymisere eller bryde med den lovede fortrolighed. Marilys Guillemins og Lynn Gillams eksempel, hvor en mor i et interview fortæller, at hendes mand har misbrugt datteren seksuelt, er ét eksempel, men det er langt fra enestående. I Danmark fulgte vi fx nøje de overvejelser og diskussioner om fortrolighed, som Katrine Fangens undersøgelser i et norsk højreekstremistisk miljø gav anledning til. Fangen havde tilsyneladende på et tidspunkt været vidende om, at højreradikale ville angribe i det såkaldte Blitz-miljø. Af fortrolighedshensyn undlod hun at anmelde det kommende angreb (som det er tvivlsomt, hvor stort kendskab hun faktisk havde til). Efter Fangen havde formidlet sin forskning i forskellige artikler (Fangen 1998a: 257–269; 1998b: 33–49), skrev Blitzmiljøet et brev til *Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunn og humaniora* (NESH), hvor de stillede spørgsmålet, om Fangens undladelse kunne forsvares med denne hensyntagen til forskning og derfra til spørgsmålet, om ikke potentielt tab af menneskeliv burde veje tungere end tillids- og fortrolighedshensyn. NESH henviste i deres svar til §18 i deres retningslinjer: Forskeren har en "rettslig plikt til å avverge særlig alvorlige fremtidige lovbrudd, for eksempel ved anmeldelse til politiet".

Det virker jo umiddelbart ligetil. Men hvordan afgør man, om lovbruddet er alvorligt? Hvor mange gange i løbet af et forskningsprojekt i et højreradikalt miljø kunne eller skulle Fangen have anmeldt et forhold til politiet? Hvilke risici ville Fangen udsætte sig selv for ved at anmelde de personer, hun havde lovet fortrolighed? Det kan retningslinjer ikke afgøre alene. Her må afgørelsen suppleres med en analyse af den konkrete praksis, som situationen optræder i. Fangens dilemma peger i første omgang på, hvorvidt vi overhovedet kan forske i tabuiserede tematikker, som fx visse former for kriminalitet (og dermed indirekte tage del i deres forsatte tabuisering), men det peger også på, at man kan komme til at begrænse den samlede vidensproduktion, hvis der er særlige restriktioner knyttet til undersøgelsen af specifikke tematikker.

I artiklen har jeg ikke forsøgt at afskaffe en procedural forskningsetik, men derimod argumenteret for, at den ikke kan stå alene. Jeg har foreslået, at et supplement kunne være en kasuistisk orienteret forskningsetik. En kasuistisk forskningsetik er ikke relativistisk og ønsker ikke retningslinjer afskaffet. I modsætning til fx "situation ethics" (Fletcher 1966) anerkender den kasuistiske forskningsetik således nytten af retningslinjer som en integreret del af forskningsetik – men ikke som essensen af den. En kasuistisk forskningsetik begynder imidlertid ikke med disse retningslinjer, men i stedet med en analyse, diskussion og vurdering af forskningsetiske problemstillinger i konkrete cases. Indvendingerne overfor procedural forskningsetik skal altså ikke betragtes som en misbilligelse af regler og retningslinjer, og det er heller ikke et postulat om, at kasuistisk forskningsetik kan stå alene. Det forskningsetiske betragtes i stedet som noget, der er under tilblivelse, og som noget, man løbende må forholde sig til i forskningsprocessen. Her kan case-fremstillinger, paradigmatiske cases og analoge slutninger være de begreber, der skal til for at skabe de bedst mulige løsningsforslag. I begyndelsen af *The Abuse of Casuistry* skriver Jonsen and Toulmin: "So (it seems) once we accept rules and principles as the heart and soul of ethics, no middle way can be found between absolutism and relativism" (1988: 6). Det er en sådan "middle way", kasuistisk forskningsetik potentielt kan udgøre.

Noter

¹ Se fx Webster et al. (2004); Orb, Eisenhauer & Wynaden (2001); Popke (2003); Guillemin & Gilliam (2004); Skovdal & Abebe (2012).

² I artiklen arbejder jeg ikke med en distinktion mellem etik og moral, ligesom jeg ikke i nævneværdig grad forholder mig til den almene etik, som givetvis spiller en rolle for forskningsetikken. Det kan blot nævnes, at en procedural forskningsetik på nogle måder har rødder i regeletikken, mens en kasuistisk forskningsetik på nogle måder har rødder i dydsetikken og naturligt i den jesuitiske moralteologi, hvorfra den henter sit navn. Af fokushensyn berører jeg ikke de mange forskellige typer etik, der kan identificeres, ligesom jeg ikke kommer ind på fx en kasuistisk forskningsetiks forbindelser til fx narrativ etik eller diskursetik.

³ Det er bl.a. den amerikanske professor i medicin Paul Komesaroff, som skelner mellem mikro- og makroetiske problemstillinger (Komesaroff 1995, 1996, 2008) og har fremhævet mikroetikens væsentlighed: "Medical ethics is not just about the dramatic questions that are discussed widely in the popular media or in the philosophical texts. Ethics is what happens in every interaction between every doctor and every patient" (Komesaroff 2008:27). De mikroetiske problemstillinger omhandler – som Brink-

mann gør rede for (Brinkmann 2010:439) – såvel respekten for de mennesker, der er deltagere i forskningen som redelighed i indsamlingen, bearbejdningen og analysen af datamaterialet, mens makroetiske problemstillinger vedrører forskningens placering i et større sociopolitisk perspektiv.

⁴ Allan Kellehear omtaler dem som "delicate situations" (Kellehear 1996:97–105).

⁵ Fremgangsmåden søger inspiration hos de forskere, der indenfor de seneste årtier har anvendt en kaustisk tilgang til etik (fx Jonsen & Toulmin 1988; McLaren & Ashley 1999; Robertson, Ryan & Walter 2007; Strand & Slettebø 2012).

Litteratur

- Aitken, R. (2003) The democratic method of obtaining capital – culture, governmentality and ethics of mass investment. *Consumption Markets & Culture*, 6 (4), s. 293–317.*
- Ajana, B. (2008) In Defence of Poststructural Ethics in Sociological Praxis. *Enquire*, 1 (1), s. 1–8.*
- Aluwihare-Samaranayake, D. (2012) Ethics in Qualitative Research: A View of the Participants' and Researchers' World from a Critical Standpoint. *International Journal of Qualitative Methods*, 11 (2), s. 64–81.*
- Annas, J. (2001) Ethics and Morality. I: *Encyclopedia of Ethics*, red. L. Becker & C. Becker, s. 485–487. London: Routledge.
- Appadurai, A. (2000) Grassroots Globalization and the Research Imagination. *Public Culture*, 12 (1), s. 1–19.*
- Aristoteles (1995) *Den nikomacheiske etik*. København: Det lille forlag.
- Brinkmann, S. & Kvale, S. (2005) Confronting the Ethics of Qualitative Research. *Journal of Constructivist Psychology*, 18 (2), s. 157–181.*
- Brinkmann, S. (2010) Etik i en kvalitativ verden. I: *Kvalitative metoder: En grundbog*, red. S. Brinkmann & L. Tanggaard, s. 429–445. København: Hans Reitzels Forlag.
- Campbell, D. & Shapiro, M. (1999) Introduction: from ethical theory to the ethical relation. I: *Moral Spaces: Rethinking Ethics and World Politics*, red. D. Campbell & M. Shapiro, M., s. vii–xx. Minneapolis: University of Minnesota.
- Caplan, A. L. (1992) Twenty years after. The legacy of the Tuskegee syphilis study. *Hastings Center Report*, 22 (6), s. 29–32.
- Capron, A. M. (1989). Human experimentation. I: *Medical ethics*, red. R. M. Veatch, s. 125–172. Boston: Jones & Bartlett.*
- Chisholm, A. & Askham, J. (2006) A review of professional codes and standards for doctors in the UK, USA and Canada. Picker Institute Europe. Retrieved from http://www.pickereurope.org/assets/content/pdf/Project_Reports/PCP_codes_with_ISBN_for_web.pdf *
- Collin, F. (2011) Videnskabsetik. I: *Sociologisk Leksikon*, red. S. N. Larsen & I. K. Pedersen, s. 755–756. København: Hans Reitzels Forlag.
- Denzin, N. K. & Giardina, M. D. (2007) *Decolonizing and politics of knowledge: Ethical futures in qualitative research*. California: Left Coast Press.
- Dutton D. B. (1988) *Worse than the disease: pitfalls of medical progress*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fangen, K. (1998a) Fangens dilemma. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 15 (3), s. 257–269.
- Fangen, K. (1998b) Right-wing skinheads: Nostalgia and binary oppositions. *Nordic Journal of Youth Research*, 6 (3), s. 33–49.
- Field, P. A. & Morse, J. M. (1992) *Nursing research. The application of qualitative approaches*. London: Chapman & Hall.
- Fletcher, J. (1966) *Situation Ethics: The New Morality*. Philadelphia: Westminster Press.

- Gould, N. (2003) The Caring Professions and Information Technology – In Search of A Theory. I: *Caring Professions and New Information Technologies*, red. S. Webb & E. Harlow, E., s. 29–48. London: Jessica Kingsley.
- Guillemin, M. & Gillam, L. (2006) *Telling Moments: Everyday ethics in health care*. East Hawthorn, Australia: IP Communications.
- Guillemin, M. & Gillam, L. (2004) Ethics, Reflexivity, and "Ethically Important Moments". *Research Qualitative Inquiry*, 10 (2), s. 261–280.*
- Haimes, E. (2002) What can the social sciences contribute to the study of ethics? Theoretical, empirical and substantive considerations. *Bioethics*, 6 (2), s. 89–113.
- Halai, A. (2006) *Ethics dilemmas in qualitative research*. *HEC News & Views*, 2 (4). Retrieved from <http://www.edqual.org/publications/workingpaper/edqualwp4.pdf>
- Hastrup, K. (2009) *Mellem Mennesker. En grundbog i antropologisk forskningsetik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Højbjerg, C.K. (2003) Hemmeligheden: det etiske dilemma. I: *Ind i Verden. En grundbog i antropologisk metode*, red. K. Hastrup, s. 93–115. København: Hans Reitzels Forlag.
- Johansen, M. B. & Frederiksen, L. L. (2012) Teori og praksis i de danske professionsuddannelser. *Nordic Early Childhood Education Research*, 6 (1), s. 1–12.
- Johansen, M. B. (2011) "Vær Piat – og Du skal see, alle Vanskeligheder forsvinde". Om vanskeligheders læringspotentiale. *Dansk pædagogisk Tidsskrift*, 4, s. 57–64.
- Jonsen, A. & Toulmin, S. (1988) *The Abuse of Casuistry*. Berkeley: University of California Press.
- Jonsen, A. (1995) Casuistry: An Alternative or Complement to Principles. *Kennedy Institut of Ethics Journal*, 5 (3), s. 237–251.
- Kellehear, A. (1996) Unobtrusive methods in delicate situations. I: *Ethical intersections: Health research, methods and researcher responsibility*, red. J. Daly, s. 97–105. Sydney, Australia: Allen & Unwin.
- Komesaroff, P. A. (1995) From bioethics to microethics: Ethical debate and clinical medicine. I: *Troubled bodies: Critical perspectives on postmodernism, medical ethics and the body*, red. P. A. Komesaroff, s. 62–86. Melbourne, Australia: Melbourne University Press.
- Komesaroff, P. A. (1996) Medicine and ethical conditions of modernity. I: *Ethical intersections: Health research, methods and researcher responsibility*, red. J. Daly, s. 34–48. Sydney, Australia: Allen & Unwin.
- Komesaroff, P. A. (2008) *Experiments in Love and Death: Medicine, Postmodernism, Microethics and the Body*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Leibniz, G. W. (1962) *Sämtliche Schriften und Briefe* (Reihe 6: *Philosophische Schriften*, s. 168–211). Berlin: Akademie Verlag.
- Lincoln, Y. S. (2005) Institutional Review Boards and Methodological Conservatism. The Challenge to and from Phenomenological Paradigms. I: *The Sage Handbook of Qualitative Research*, red. N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lindström, N. (2012) Förhållandet mellan praxis och teori inom etiken. Lunds Universitet: Media-Tryck. Retrieved from <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOID=3168006&fileOID=3168008>
- Madsen, A. M. (2011) Forskningsetik. I: *Sociologisk Leksikon*, red. S. N. Larsen & I. K. Pedersen, s. 178. København: Hans Reitzels Forlag.
- Mason, J. (1996) *Qualitative researching*. London: Sage.
- Mauthner, M. & Birch, M. (2002) *Ethics in qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- McLaren, B., & Ashley, K. (1999) Case Representation, Acquisition, and Retrieval in SIROCCO. I: *Case-Based Reasoning Research and Development*, red. K.-D. Althoff, R. Bergmann & L. K. Branting, s. 248–262. Berlin: Springer. Retrieved from <http://download.springer.com/static/>

- pdf/204/bok%253A978-3-540-48 508-7.pdf?auth66=1 409 238 300_7fdea4646e9c54 347dae078f88b0dd55&ext=.pdf*
- Meskel, L. & Pels, P. (red.) (2005) *Embedding Ethics: shifting boundaries of the anthropological profession*. Oxford, GB: Berg Publishers.
- Miller, T. & Boulton, M. (2007) Changing constructions of informed consent: Qualitative research and complex social worlds. *Social Science & Medicine*, 65 (11), s. 2199–2211.*
- Orb, A., Eisenhauer, L. & Wynaden, D. (2001) Ethics in qualitative research. *Journal of Nursing Scholarship*, 33 (1), s. 93–96.*
- OUH – Odense Universitetshospital (2007) Søgeprotokol. Retrieved from <http://www.ouh.dk/wm192 246>
- Pels, P. (1999) Professions of Duplexity: A Prehistory of Ethical Codes in Anthropology. *Current Anthropology*, 40 (2), s. 101–136.*
- Popke, J. (2003) Poststructuralist ethics: subjectivity, responsibility and the space of community. *Progress in Human Geography*, 27 (3), s. 298–316.*
- Ramcharan, P. & Cutcliffe, J. R. (2001) Judging the ethics of qualitative research: Considering the “ethics as process” model. *Health and Social Care in the Community*, 9 (6), s. 358–366.*
- Redwood, S. (2005) Colliding discourses: deconstructing the process of seeking ethical approval for a participatory evaluation project. *Journal of Research in Nursing*, 10 (2), s. 217–230.*
- Redwood, S. & Todres, L. (2006) Exploring the Ethical Imagination: Conversation as Practice Versus Committee as Gatekeeper. *Forum: Qualitative Social Research*, 7 (2), s. 1–11.
- Rendtorff, J. D. (2011) *Videnskabsetik*. København: Samfundslitteratur.
- Robertson, M., Ryan, C. & Walter, G. (2007) Overview of Psychiatric Ethics IV: The Method of Casuistry. *Australasian Psychiatry*, 15 (4), s. 287–291.*
- Samaras, A. P. (2011) *Self-study teacher research: Improving your practice through collaborative inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Schwandt, T. A. (2007) The pressing need for ethical education: A commentary on the growing IRB controversy. I: *Decolonizing and politics of knowledge: Ethical futures in qualitative research*, red. N. K. Denzin & M. D. Giardina, s. 67–84. Walnut Creek, California: Left Coast Press.
- Shamoo, A. E. & Resnik, D. B. (2009) *Responsible conduct of research*. New York: Oxford University Press.
- Skovdal, M. & Abebe, T. (2012) Reflexivity and Dialogue: Methodological and Socio-Ethical Dilemmas in Research with HIV-Affected Children in East Africa. *Ethics, Policy & Environment*, 15 (1), s. 77–96.*
- Stengers, I. (2005) Introductory notes on an ecology of practices. *Cultural Studies Review*, 11 (1), s. 183–196.
- Stengers, I. (2008) Thinking with Deleuze and Whitehead: A Double Test. I: *Deleuze, Whitehead. Bergson: Rhizomatic Connections*, red. K. Robinson, s. 28–45. London: Palgrave MacMillan.
- Stengers, I. (2009) William James. An ethics of thought? *Radical Philosophy*, 157, s. 9–17.
- Strand, P.O. & Slettebø, Å. (2012) *Grunnleggende verdier, moral og etikk*. Oslo: Politidirektoratet. Retrieved from https://www.politi.no/vedlegg/rapport/Vedlegg_1939.pdf.
- Thagaard, T. (2010) *Systematik og indlevelse*. København: Akademisk Forlag.
- Thompson, F. E. (2002) Moving from Codes of Ethics to Ethical Relationships for Midwifery Practice. *Nurse Ethics*, 9 (5), s. 522–536.*
- Tjørnhøj-Thomsen, T. (2003) Samværet. Tilblivelser i tid og rum. I: *Ind i Verden. En grundbog i antropologisk metode*, red. K. Hastrup, s. 93–115. København: Hans Reitzels Forlag.
- Tjørnhøj-Thomsen, T. & Hansen, H.P. (2009) Overskridelsens etik. I: *Mellem Mennesker. En grundbog i antropologisk forskningsetik*, red. K. Hastrup, s. 223–248. København: Hans Reitzels Forlag.

- Webster, A., Boulton, M., Brown, N. & Lewis, G. (2004) Crossing boundaries: social science, health and bioscience research and the process of ethics review. Retrieved from http://www.york.ac.uk/res/ref/docs/REFpaper1_v2.pdf *
- Wolgemuth, J. R. & Donohue, R. (2006) Toward an Inquiry of Discomfort: Guiding Transformation in “Emancipatory” Narrative Research. *Qualitative Inquiry*, 12 (5), s. 1022–1039.
- Zion, D., Gillam, L. & Loff, B. (2000) The Declaration of Helsinki, CIOMS and ethics of research on vulnerable populations. *Nature Medicine*, 6 (6), s. 615–617.